

Joanna Kamper-Warejko
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Polska

 <https://orcid.org/0000-0001-9877-6242>

Joanna Kulwicka-Kamińska
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
Polska

 <https://orcid.org/0000-0001-8566-9181>

Forum Lingwistyczne
tom 12, nr 2 (2024)
ISSN 2450-2758 (wersja elektroniczna)

DOI: <http://doi.org/10.31261/FL.2024.12.2.06>

zgłoszone: 20.09.2023
zaakceptowane: 12.03.2024
opublikowane: 30.11.2024

Fleksja imienna i werbalna XVI w. – stan badań i perspektywy badawcze. Rekonesans

Noun and verbal inflection of the 16th century – the state of research and research perspectives. Reconnaissance

Abstract: The article provides a review of the literature on sixteenth-century nominal and verbal inflection of recent decades. It also addresses the issue of caesuras of language development phases, including the 16th century, an important one in the history of Polish. In doing so, we draw attention to vernacularization and literalization of the Polish language. We adopt a research perspective which assumes the separation in the synthesizing descriptions of a shorter period than several centuries, conditioned by change. We therefore postulate the need to develop a synthesis of sixteenth-century Polish using as source material *Słownik polszczyzny XVI wieku* [Dictionary of sixteenth-century Polish] and the method of synchronic cross sections. This is justified by the current state of research, which we show on the limited material of sixteenth-century Polish inflection, as well as in the syntheses created so far (e.g. of the seventeenth or nineteenth century) covering periods shorter than the historical era. An attempt at an overview of the literature on inflection in different periods of the development of the Polish language in 2023 by Władysława Książek-Bryłowa, and here the most recent literature concerning the historical-linguistic epoch of interest is indicated.

Key words: history of the Polish language, 16th century, inflection, state of research, research methods

Abstrakt: Artykuł zawiera przegląd literatury przedmiotu w zakresie XVI-wiecznej fleksji imiennej i werbalnej ostatnich dekad. Poruszamy w nim również zagadnienie cezur faz rozwojowych języka, w tym ważnego w dziejach polszczyzny wieku XVI. Zwracamy przy tym uwagę na wernakularyzację i upiśmiennienie języka polskiego. Przyjmujemy perspektywę badawczą zakładającą wydzielenie w opisach syntetyzujących krótszego niż kilka wieków okresu, warunkowanego zmianą. Postulujemy zatem potrzebę opracowania syntezy polszczyzny XVI wieku z wykorzystaniem jako materiału źródłowego *Słownika polszczyzny XVI wieku* oraz metody przekrojów synchronicznych. Ma to swoje uzasadnienie w aktualnym stanie badań, który pokazujemy na ograniczonym materiale XVI-wiecznej polskiej fleksji oraz w powstałych do tej pory syntezach (np. XVII czy XIX w.) obejmujących okresy krótsze niż doba historyczna. Próbę oglądu literatury w zakresie fleksji w różnych okresach rozwoju polszczyzny podjęła w 2003 r. Władysława Książek-Bryłowa, tu zaś wskazano najnowszą literaturę dotyczącą interesującej nas epoki historycznojęzykowej.

Słowa kluczowe: historia języka polskiego, XVI wiek, fleksja, stan badań, metodologia

Artykuł zawiera przegląd stanowisk badawczych w zakresie XVI-wiecznej fleksji imiennej i werbalnej ostatnich dekad. Poruszamy w nim zagadnienia cezur faz rozwojowych języka, w tym – ważnego w dziejach polszczyzny – wieku XVI. W kontekście postulowanej przez nas potrzeby opracowania syntezy polszczyzny XVI w. w tym miejscu skupiamy się na jednym z systemowych poziomów języka – fleksji. Zasadniczym celem podjętym w niniejszym szkicu jest zatem przyjrzenie się ilościowemu i tematycznemu zakresowi prac obejmujących opis XVI-wiecznej fleksji. Przywołana – z racji objętości i celu tekstu – wybiórcza i subiektywna literatura przedmiotu ma ukazać możliwie najbardziej aktualny stan badań dotyczący interesującego nas zagadnienia.

Poza przyjętymi już w językoznawstwie diachronicznymi kryteriami periodyzacji dziejów języka polskiego, do których należą: zmiany systemu gramatycznego, zmiany w składzie języka etnicznego, zmiany w zasięgu socjalnym języka literackiego i zmiany w jego funkcjach (por. Urbańczyk, 1979, s. 128), chcemy na wstępie zwrócić uwagę na współcześnie rozwijane nurty badań związane z procesami, takimi jak: oralność pierwotna, wernakularyzacja oraz wielojęzyczność i upiśmiennienie języka, a także na nowe ustalenia dla XX-wiecznej polszczyzny. Ma to bowiem wpływ na przyjętą przez nas perspektywę badawczą, w której wydzielamy krótszy niż kilka wieków okres, warunkowany zmianą.

W XX w. ukazały się ważne prace na temat kształtowania się polskiego języka literackiego i związanej z nim normy językowej. Postawiono wówczas zasadnicze pytanie:

czy najpierw powstał ogólnopolski język mówiony ludzi wykształconych (dialekt kulturalny), a ukształtowana w nim ogólnopolska norma językowa została później przeniesiona na grunt tekstów pisanych – i w ten sposób powstał język literacki, czy też było odwrotnie: najpierw powstał język literacki, a ukształtowana w nim ogólnopolska norma językowa została później przeniesiona do mówionego języka elity społecznej – i w ten sposób powstał dialekt kulturalny. (Walczak, 1994, s. 37)

W tym zakresie przytoczymy dwa ważne, aczkolwiek odmienne stanowiska Stanisława Urbańczyka i Bogdana Walczaka. Urbańczyk twierdził, że do początku XVI w. można jedynie wskazywać dialekt kulturalny, który definiował jako wykształconą na podłożu dialektalnym pewną ogólną podstawę mówienia, występującą w odmianach mówionej i pisanej. Jego zasadniczą cechą był brak normy językowej. Urbańczyk tak zaklasyfikował wszystkie rękopiśmienne zabytki doby staropolskiej (Urbańczyk, 1968, s. 33–36). Inaczej na tę sprawę spojrział Walczak, który na podstawie badań własnych i analizy argumentacji w dyskusji nad pochodzeniem polskiego języka literackiego sformułował następujące wnioski:

1. Z dwu odmian polskiego języka ogólnego prymarna chronologicznie i genetycznie jest odmiana pisana, czyli język literacki. Powstał on najpóźniej pod koniec XIV wieku, choć proces kształtowania się ogólnopolskiej normy językowej w piśmie (od lat dwudziestych XVI wieku w druku) doprowadził do jej względnej stabilizacji dopiero w drugiej połowie XVI stulecia; 2. [...] za pośrednictwem książki drukowanej ogólnopolska norma językowa zaczęła z wolna przenikać do mówionej polszczyzny warstw wykształconych, dając w ten sposób początek mó-

wionej odmianie języka ogólnego (tzw. dialektowi kulturalnemu); 3. Proces jego kształtowania zaczął się w drugiej połowie XVII wieku, a ostatecznie zakończył najprawdopodobniej w czasach stanisławowskich. (Walczak, 1994, s. 46–47)

Analogicznie w tej kwestii wypowiedział się Zdzisław Stieber (1955): „Trzeba z naciskiem stwierdzić, że w Polsce unifikacja języka pisanego poprzedziła unifikację języka mówionego ludzi wykształconych” (s. 115).

Tymczasem badania doby staropolskiej prowadzone m.in. przez Zdzisławę Krążyńską, Tomasza Mikę, Agnieszkę Słobodę (2015), Mikę (2018), Aleksandrę Deskur (2021) i Dorotę Masłej (Masłej i Mika, 2020) oraz doby średniopolskiej podjęte przez Joannę Kulwicką-Kamińską (2022) wskazują na obecność śladów oralności pierwotnej i upiśmiennienia nie tylko w najdawniejszych polskich tekstach, choć w tych ostatnich szczególnie mamy do czynienia z językiem w początkowej fazie rozwoju piśmienności i kształtowania się tradycji piśmienniczej. Syntetyzujący artykuł będący poszukiwaniem miejsc i myśli wspólnych dla Waltera Onga oraz polskich językoznawców „poddających naukowej refleksji podobny obiekt: wypowiedź językową tworzoną w materii dźwiękowej” napisała ponad dwie dekady temu Małgorzata Kita (2001, s. 127)¹.

W badaniach tego fenomenu kluczowe jest uwzględnianie całościowego kontekstu kultury. Wykazano zatem, że upiśmiennienie polszczyzny pozostaje w ścisłym związku z dwujęzycznością. Pisany język polski był bowiem nabywany jako drugi po języku pisanym łacińskim. Rzecz dotyczyła średniowiecznej literatury biblijno-psałterzowej.

Wpływy łaciny były silne także w dobie średniopolskiej, co jest implikacją masowego kształcenia szlachty od 2. połowy XV w. Łacina stała się wówczas dla tej warstwy społecznej i duchowieństwa drugim językiem literackim, a od początku XVII w. „bierze górę nad językiem polskim” (Urbańczyk, 1979, s. 129). W XVI i XVII w. obok rozkwitu oryginalnej twórczości literackiej szeroko rozwija się też działalność przekładowa. Jeśli przyjrzymy się przekładowi literatury religijnej tego okresu, w tym świętych ksiąg, tj. Biblii i Koranu, to w aspekcie upiśmiennienia musimy uwzględnić też języki hebrajski i arabski. Jak wykazuje Ong, łacina nie była jedynym językiem funkcjonującym przede wszystkim w piśmie. Dotyczy to również takich języków, jak sanskryt, klasyczny arabski czy hebrajski (por. Ong, 1982, s. 34)².

Ważnym układem odniesienia jest dla nas także stanowisko Ireny Bajerowej, która przyjmując paradygmat strukturalistyczny, zaproponowała podział historii na struktury czasowe i wydzielenie w ich obrębie tzw. przekrojów synchronicznych (zob. Bajerowa 1964, 1969a). Daty początkową i końcową odcinka czasu, w którym obserwuje się istnienie jakiegoś zjawiska językowego n , oznaczyła jako momenty $tn1$ oraz $tn2$, jeśli wyznaczają one pojawienie się i zanik analizowanego zjawiska. Przy tym daty graniczne dotyczą całej grupy opisywanych zjawisk z różnych podsystemów języka i wynikają z próby uchwycenia jego przeobrażeń. Metoda ta

¹ Należy dodać, że już w 2. połowie XX w. przyglądano się cechom dialektalnym, upatrując w nich śladów języka mówionego – pozostałości oralności, por. np. wcześniej wspomniane prace Stanisława Urbańczyka czy Marii Bargieł (1969).

² O wpływie wielojęzyczności na dyskurs (przenoszenie sensów, pojęć, conceptów z jednej kultury/ języka na drugą/drugi) pisała Bronisława Ligara (2018).

dobrze sprawdziła się w badaniach dotyczących przemian z zakresu fonetyki i fleksji, gdyż historia przeobrażeń tych podsystemów to historia oparta na rywalizacji dwu bądź więcej wariantów w różnych ich kombinacjach: etymologicznego z innowacyjnym, regionalnego z literackim, regionalnego z regionalnym i in. (Michalska, 2010, s. 53–54; zob. np. Rzepka, 1975, 1985, 1986, 1987)

Mając na uwadze przywołane ustalenia, uważamy, że w historycznojęzykowych syntezach powinno się uwzględniać krótsze niż kilka wieków czy epok odcinki czasowe, a także pokazywać ich wpływ na kolejne okresy.

Przedstawiony tu ogłód literatury ma być zatem próbą ustalenia aktualnego stanu badań, zawężonego do wieku XVI, stulecia wyjątkowego w dziejach państwa polskiego i polszczyzny. W jego obrębie postulujemy wyznaczenie krótszych periodów warunkowanych zmianą. Pod uwagę bierzemy kryteria filologiczne (język pisany jako przedmiot zasadniczego opisu) i historycznokulturowe (kultura materialna i intelektualna jako tło rozwoju polszczyzny) (por. Lehr-Spławiński, 1978). W tym czasie dokonały się bowiem ogromne zmiany w polskiej kulturze, polityce i gospodarce, co pociągnęło za sobą zmiany w życiu społeczeństwa doby renesansu. Istotnym przeobrażeniem uległ socjalny zasięg polskiego języka literackiego, widoczny zwłaszcza od lat 1520–1530 dzięki odejściu od rękopiśmiennej sposobu rozpowszechniania utworów literackich na rzecz druku. Powstanie drukarni umożliwiło bowiem masowy odbiór książek nie tylko wśród szlachty i duchowieństwa, ale też mieszczaństwa. Tak więc np. dla zasięgu socjalnego 1. połowa XVI w. jest okresem przełomowym (zob. Urbańczyk, 1979).

W samym języku zachodziły zaś ważne przeobrażenia na poziomach gramatycznym i leksykalnym. Odchodziły w przeszłość archaiczne formy fleksyjne, powstawało nowe słownictwo, konstytuujące różnego rodzaju terminologie; kształtowały się tendencje normalizacyjne, związane m.in. z wynalazkiem druku, i rozwijało się zróżnicowane gatunkowo piśmiennictwo. Mamy tu jednak na uwadze dynamiczne rozumienie języka literackiego jako języka zdążającego do normalizacji, a nie jako języka całkiem już znormalizowanego.

Na tle przemian politycznych, społecznych i kulturalnych kształtował się zatem język ogólny o dwóch podstawowych odmianach komunikacyjnych – mówionej i pisanej, odmianach regionalnych i doskonalących się stylach funkcjonalnych. W tym czasie należy jednak zwrócić uwagę na: ścieranie się wpływów dialektalnych i oddziaływanie prowincji ruskich, a tym samym rozwijanie się kresowych odmian polszczyzny. Wspomniane zagadnienia stały się przedmiotem opisu w pracach polskich językoznawców. Chodzi o prace poświęcone tylko XVI stuleciu, a także przekrojowe. Nie sposób wspomnieć o wszystkich, znajdziemy wśród nich zarówno monografie czy tomy zbiorowe, jak i artykuły rozsiiane w czasopismach³.

³ Podamy tu tylko przykładowe tematy refleksji naukowej, np. ze starszych prac poświęconych XVI stuleciu warto wspomnieć o monografiach Stanisława Rosponda (1948) na temat kultury językowej na Pomorzu Mazowieckim, Franciszka Pełtowskiego (np. 1970, 1974) dotyczących XVI-wiecznej leksyki i Mariana Boreckiego (1974) o kształtowaniu się normy językowej w drukach; artykule Krystyny Pisarkowej (1967) na temat składni czy Jadwigi Zieniukowej (1992) o procesach normalizacyjnych we fleksji polskich rzeczowników od XVI aż do wieku XIX. Problemom wariantowości i normalizacji w XVI-wiecznej fonetyce oraz fleksji poświęcił też studium Tomasz Lisowski (1999b). W XXI w.

Dla opisu XVI-wiecznej fleksji ważne jest przyjęcie wypracowanej już metodologii badań. Istotne są dla nas klasyczne już prace autorstwa takich badaczek polszczyzny historycznej jak: Irena Bajerowa (1965, 1968, 1969a, 1969b), preferująca ujęcie historyczno-językowe, Maria Honowska (1968, 1975, 1979), skupiająca się na ujęciu historyczno-porównawczym, Halina Satkiewicz (Buttler i in., 1971) i Teresa Skubalanka (1991), koncentrujące się na ujęciu uzualno-stylistycznym czy Władysława Książek-Bryłowa (1994; Skubalanka i Książek-Bryłowa, 1992), preferująca ujęcie wariantywne⁴. Bajerowa wskazała przy tym tendencje, porządkujące funkcjonowanie systemu, do których zaliczyła: tendencję do upraszczania układu paradygmatycznego, tendencję do upraszczania układu syntagmatycznego, tendencję do uwydatniania opozycji i tendencję do uwydatniania kontrastów. Analizowała rolę związku formy z funkcją w ewolucji języka literackiego oraz kwestię odróżniania systemu i tekstu. Jej opis fleksji uwzględnia zatem procesy normalizacyjne (por. 2000a, o fleksji t. 2; por. też Bajerowa, 2000b). Z kolei studia Skubalanki i Książek-Bryłowej (1992, 1994) dotyczą wariantywności fleksyjnej, a więc tego, co w systemie zmienne.

Wymienione prace wzajemnie się uzupełniają. Nadto stanowią i nadal stanowią podstawy teoretyczne dla diachronicznych i synchronicznych badań fleksji (por. Książek-Bryłowa, 2003, s. 41). Dokonany na potrzeby artykułu przegląd literatury przedmiotu dowodzi, że opisy tego poziomu języka powstają w formie albo (1) monografii, albo (2) artykułów tylko mu poświęconych, albo (3) jako rozdziały opracowań monograficznych o języku epok, regionów, pisarzy, zabytków. Fleksja jest istotną częścią prac syntetyzujących (4), do których poza monografią Zenona Klemensiewicza (1961) można dziś zaliczyć próby całościowego opisu języka XVII w. (Burzywoda i in., 2002), XVIII w. (Bajerowa, 1964), XIX w. i w ograniczonym wymiarze XX w. (Bajerowa 2000a, 2003). Polszczyzna XVI w. nie doczekała się podobnej syntezy, poza opisem we wspomnianym podręczniku Klemensiewicza, którego częścią jest syntetyzujące omówienie przemian w zakresie fleksji (1961, s. 296–304), a także w *Zarysie dziejów języka polskiego* Walczaka (1999, s. 138–145) i innymi historycznojęzycznymi opracowaniami wykorzystywanymi w dydaktyce akademickiej. Ujęć monograficznych doczekały się ponadto różne kategorie fleksyjne i różne części mowy. Stan badań w tym zakresie omawia Książek-Bryłowa (2003). W tym miejscu skupiamy się na interesującym nas wieku XVI i wskazujemy po pierwsze – najnowszą literaturę obejmującą opis systemu fleksyjnego tego okresu, po drugie – literaturę poświęconą prezentowaniu wyników badań wskazanego poziomu języka dotyczących tylko tytułowego stulecia. Nie-

ukazały się monografie m.in. dotyczące języka polskiego w kancelarii królewskiej w pierwszej połowie XVI w. (Kaczmarczyk, 2003), XVI-wiecznych rzeczownikowych synonimów słowotwórczych (Szczauś, 2005), wariantywności leksemów (Osiewicz, 2007b), kategorii pojęciowej *nomina instrumenti* w polszczyźnie XVI w. (Kaszewski, 2016). Wśród nowszych prac są też analizy dotyczące kształtowania się XVI-wiecznej terminologii, np.: medycznej (Jankowiak, 2005), botanicznej (Kamper-Warejko, 2016), prawniczej (Kuryłowicz, 2004).

⁴ Zakres wariantywności form językowych występującej m.in. na płaszczyźnie fleksyjnej (w obrębie rzeczowników, przymiotników, imiesłówów, zaimków i czasowników) w tekstach Andrzeja Głabera badała także Jolanta Migdał (1999). Celem tego ciekawego studium była próba określenia stopnia normalizacji wariantywnych form i stosowanej przez autora *Gadek* polszczyzny pierwszej połowy XVI w. (1535–1539). W innym XVI-wiecznym zabytku – *Żywocie Pana Jezu Krysta* – w kontekście kształtującej się normy badań wariację form, też fleksyjnych, Lisowski (1991, 1999a).

kiedy uzupełniamy przedstawiony przez Książek-Bryłową spis o starsze, nieuwzględnione przez nią pozycje bibliograficzne. Przywołanie, nieodnotowanych we wspomnianym tekście Bryłowej, prac dotyczących tego okresu ma na celu podsumowanie dotychczasowej wiedzy na temat XVI-wiecznej fleksji i wskazanie zakresu badań. Trzeba zaznaczyć, że w ostatnich dwóch dekadach nie ukazało się wiele opracowań poświęconych interesującym nas zagadnieniom fleksyjnym. Opis problemów gramatycznych, w tym fleksji, nie jest brany na warsztat badacza tak często, jak np. problemy leksykalne. Jak wspomniano, zagadnienia gramatyczne są składową szerszych opracowań, w tym monograficznych opisów zabytków, a także pojedynczych tekstów lub ich cykli. Przegląd rozpoczniemy od publikacji opisujących wspomniane zagadnienia w szerszej perspektywie chronologicznej, by następnie przejść do opracowań dotyczących interesującego nas okresu.

(1) Z kompendiów poświęconych wyłącznie fleksji w ujęciu diachronicznym, które ukazały się w pierwszych dekadach XXI w., można wymienić zaledwie kilka publikacji. Jedną z nich jest książka Mirosławy Siuciak *Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebnika w języku polskim* (2008) zawierająca opis polszczyzny historycznej, w tym XVI-wiecznej fleksji. Historycznemu rozwojowi liczebnika poświęcona jest też monografia Izabeli Słupor *Kształtowanie się normy dotyczącej fleksji liczebników polskich od XVI do XIX wieku* (2008). Z kolei badania Agnieszki Motyl (2014) dotyczące konkretnej kategorii zaowocowały wydaniem książki na temat normalizacji fleksji werbalnej.

Wspomnieć też warto (niepodany we wspomnianej pracy Książek-Bryłowej) nieco starszy artykuł (2) Jadwigi Zieniukowej (1992) dotyczący procesów normalizacyjnych obecnych we fleksji rzeczowników od XVI do XIX w. Z nowszych, ale nie najnowszych, artykułów można wskazać dwa teksty na temat rozwoju D. lp. rzeczowników męskich: Marcelego Olmy (2002) *Dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników męskich w XVI- i XVII-wiecznych tekstach małopolskiej literatury plebejskiej* oraz szkic Krystyny Kleszczowej (2019) (to jubileuszowy tekst nawiązujący do monografii Józefy Kobylińskiej z 1968 r. *Rozwój form dopełniacza liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego w języku polskim*). U progu XXI w. ukazują się również teksty Tomasza Lisowskiego, nawiązujące do poznańskich badań zapoczątkowanych przez Wojciecha R. Rzepkę i będące kontynuacją zainteresowania autora językiem tekstów religijnych (rękopisem *Żywota Pana Jezusa Krysta*, któremu badacz poświęcił kilka szkiców, w tym też na temat fleksji; wybranymi średniopolskimi edycjami Nowego Testamentu). W tym miejscu wymienimy artykuł odwołujący się do materiału z XVI i XVII w. traktujący o demorfologizacji rodzaju w C., N. i Ms. lm. rzeczowników (Lisowski, 2005), o innych będzie jeszcze mowa w dalszej części tekstu.

O konkretnych formach fleksyjnych wspomina się też w opracowaniach (3) poświęconych nazwom własnym, np. przy okazji opisu adaptacji tytułowych onimów w syntezie poświęconej nazwom geograficznym w polskich przekładach Nowego Testamentu z XVI i XVII w. (por. Zarębski, 2020). W tym miejscu przywołać też warto powstałe w ostatnich latach tomy zbiorowe, w których znajdziemy nieliczne szkice poświęcone opisom wybranych zagadnień fleksyjnych. *O potrzebie spojrzenia na ewolucję fleksji polskiej przez pryzmat funkcji końcówek* pisała dekadę temu Alina Kępińska (2011), a u progu XXI w. powstał tekst Jolanty Migdał i Wojciecha R. Rzepki *Wygasanie form dualnych rzeczowników w polszczyźnie XVI i XVII wieku* (Migdał i Rzepka, 2002) oraz cztery artykuły, ujęte w tomie *Rozwój polskiego systemu językowego*, poświęcone szczegółowym problemom z zakresu fleksji,

m.in. reliktom rzeczownikowej odmiany przymiotników (Leszczyński, 2000), przymiotnikowo-rzeczownikowej końcówce *-ej* (Menzel, 2000), dualisowi w polszczyźnie regionalnej XVI–XVII w. (Kobylińska, 2000), a także homonimii deklinacyjnej rzeczowników męskich w XVI-wiecznej polszczyźnie (Zagórski, 2000)⁵.

Ostatni z wymienionych tekstów wprowadza nas już w tematykę szczegółowych studiów, opisujących interesujący nas wiek XVI. Do grupy tej można zaliczyć nie tylko (3) studia poświęcone konkretnym pisarzom i zabytkom (np. kancjonałowi Piotra Artomiusza⁶, utworom Andrzeja Glabera (Migdał, 1999), Mateusza z Kęt (Luto-Kamińska, 2010) czy Piotra Skargi (Paluszak-Bronka, 2003)), wiele prac charakteryzujących język Biblii, zarówno starszych Danuty Bieńkowskiej (1993), też i Elżbiety Umińskiej-Tytoń (1994), i nowszych Anny Lenartowicz-Zagrodnej (2015, 2021), w których fleksja jest jednym z poruszanych problemów, ale także (2) opracowania dotyczące opisu poszczególnych zagadnień fleksyjnych, np. artykuł Marka Osiewicza (2021) charakteryzującego dopełniaczowe i celownikowe singularne formy rodzaju męskiego występujące w dwóch apokryficznych tekstach (z kodeksu Wawrzyńca z Łaska, 1544 r.), a także cykl artykułów tego autora poświęcony kompleksowemu opisowi fleksji rzeczowników w ujęciu wariantywnym na materiale pochodzącym z listów spisanych w 1. połowie XVI w. (Osiewicz, 2006, 2007a, 2009). Spostrzeżenia dotyczące wariantywności oraz wnioski natury systemowej i normalizacyjnej odnajdujemy też w dorobku Lisowskiego (poznńskiego badacza), w zapowiedzianej serii szkiców poświęconej fleksji wczesno XVI-wiecznego zabytku *Żywot Pana Jezusa Krysta* (1522). Na podstawie tego tekstu autor analizował m.in. fleksyjne ślady normy rękopisów z początku XVI w. (Lisowski, 2002), a w latach 90. *Fleksyjne warianty bohemizujące wobec normy tekstu Żywota (...) w redakcji Jana Sandeckiego* (Lisowski, 1999a) oraz wariantywność fleksyjną żeńskich rzeczowników samogłoskowych (Lisowski, 1996). Do tego nurtu badań należą też dwa szkice Magdaleny Gozdek, pierwszy o fleksji rzeczownika w *Księżkach o wychowaniu dzieci* Erazma Glicznera (Gozdek, 2018), drugi dotyczący metodologii badań nad fleksją XVI w., również na podstawie tekstów Erazma Glicznera (Gozdek, 2020). Problem normalizacji i wariantywności XVI-wiecznej polszczyzny literackiej stał się tematem pracy doktorskiej Zofii Zając-Gardeły (*Wariantywność i normalizacja polszczyzny literackiej XVI wieku na podstawie „Ksiąg o wychowaniu i o ćwiczeniu każdego przełożonego, nie tylko panu ale i każdemu ku czytaniu barzo pożyteczne: teraz nowo z łacińskiego języka na polski przełożone” Reinharda Lorichiusa w tłumaczeniu Stanisława Koszuckiego. Fonetyka i fleksja*, 2021).

⁵ Zaledwie jeden tekst dotyczący problemu z interesującego nas poziomu języka znalazł się w obszernej trzutomowej publikacji dedykowanej prof. Bogdanowi Walczakowi. W jej pierwszym tomie zamieszczono artykuł Aleksandry Janowskiej (2003) dotyczący supletywizmu czasowników. Autorka przygląda się kilku przykładom supletywizmu wykształconego na gruncie polszczyzny, oglądowi podając formy historyczne (XIV–XVI w.) (Janowska, 2013). Czasem, przy okazji omówienia innych zagadnień, bardzo ogólnie wspomina się o problemach fleksyjnych. W obszernym kompendium będącym pokłosiem pierwszego Kongresu Historyków Języka jest np. tekst Lisowskiego (2018) poruszającego problem „intelektualizacji i jej pochodnych [...] jako czynników kształtujących polszczyznę literacką w początkach ery typograficznej”, w którym w tle występuje również fleksja.

⁶ Starsze opracowania np. Teresy Friedel (1996) na temat pieśni o śmierci z tzw. kancjonału toruńskiego i nowsze Joanny Kamper-Warejko (2006) o zbiorze pieśni pasyjnych i wielkanocnych.

Oprócz tradycyjnych publikacji książkowych (artykułów, monografii, tomów zbiorowych) coraz liczniej powstają wartościowe portale i strony internetowe prezentujące wyniki badań zespołów ekspertów, w tym językoznawców. Narzędzi tych nie sposób pominąć w najnowszej literaturze przedmiotu. W tym miejscu warto wspomnieć o projekcie „Szesnastowieczne przekłady Ewangelii”, w którego ramach znajdujemy też wstępną wersję opracowania fleksji tych tekstów przez Izabelę Winiarską-Górską (b.d.)⁷.

Każdemu historykowi języka nieocenioną pomocą służy redagowany od kilkudziesięciu lat (początki sięgają połowy XX w.) *Słownik polszczyzny XVI wieku* (dalej SPXVI), który w prezentowanej koncepcji staje się główną bazą materiałową. Zadbano w nim bowiem o wzbogacenie haseł ilustrujących wszystkie odmienne części mowy wykazami kategorii i form, w ujęciu zarówno ilościowym, jak i jakościowym. Nie sposób wymienić wszystkich prac powstałych na podstawie zgromadzonego w nim materiału, fleksja nie okazała się jednak popularnym tematem badań. Tytułowym zagadnieniem, głównie z zakresu fleksji werbalnej, poświęciła uwagę Krystyna Wilczewska (1980). Wieloletnia redaktorka słownika jest również autorką akrybicznej analizy materiału słownikowego w zakresie XVI-wiecznej fleksji werbalnej. Jej syntetyzujący opis znajdujemy na stronie SPXVI (zakładka: Dodatki). Badaczka wynotowała wszystkie czasowniki zarejestrowane w kartotece SPXVI (por. SPXVI, *Lista*), zarówno już zredagowane, jak i te, które jeszcze czekają na redakcję (to ponad 20 000 czasowników; tłustym drukiem wyróżniono tu czasowniki niepotwierdzone w słownikach współczesnej polszczyzny). Następnie wyróżniła czasowniki według typów odmiany (A. = -ac - -am, -asz; B. = -ic - -ę, -isz; C. = -owac - -uję, -ujesz; D. = -nqc - -nę, -niesz; E. = -ec - -eję, -ejesz; F. = -ac - -ę, -esz; G. = -ec - -ę, -isz; H. = inf atematyczny, tj. bezprzyrostkowy (-śc, -źc, np. *bość, gnieść, wieźc*) - -ę, -esz; I. = inf jak wyżej (-ać, -ić, -uc, np. *ląc, bić, czuć*) - -ję, -jesz; J. = inf jak wyżej (-rzec, np. *drzec*) - -rę, -rzesz; K. = -ec / -ac (np. *gorzec/gorac*) - -ę / -ę / -eję / -eję, -esz itd. (` = zmiękczenie poprzedzającej spółgłoski); L. = inf -wac (np. *klwac*) - -uję, -ujesz; Ł. = inf -owac (np. *kowac*) - -uję, -ujesz; M. = inf -wac (np. *dawac*) - -aję, -ajesz / -awam, -awasz; N. = inf bezprzedrostkowy (*brać, drać, prać*) - *bio-rę, dziorę, piorę, -bierzesz, dzierzesz, pierzesz*; O. = inf *kłóc, proć - kolę, kolesz, -porę, porzesz*; P. = inf bezprzyrostkowy (-śc: *kraść, paść*) - -nę, -niesz; R. = inf -ec (*śmieć, (roz)umieć*) - -ém, -ész; S. = odmiana indywidualna, mieszana lub wątpliwa), podała tabele gniazdowe (zawierają one wszystkie czasowniki zgromadzone w materiałach SPXVI, ułożone według rodzin etymologicznych; każda rodzina ujęta jest w osobne obramowanie; spis rodzin zawiera 2562 hasła - tyle rodzin czasownikowych jest się w materiałach SPXVI⁸), a na koniec zebrała i przedstawiła wszystkie jednostki, które tworzą pochodne z tematem innym niż podstawa.

⁷ W kontekście badania historycznej fleksji o możliwościach wykorzystania narzędzi cyfrowych w dydaktyce akademickiej przedmiotów historycznojęzykowych pisała Kinga Wąsińska (2020). Dla epoki wcześniejszej zespół pod kierownictwem Ewy Deptuchowej opracowuje fleksję na podstawie bazy leksykalnej średniowiecznej polszczyzny (do 1500 roku) (on-line).

⁸ Szczegółowo ich wewnętrzna produktywność przedstawia się następująco: jednostek bez pochodnych, tj. z liczbą 1 jest 1004; z liczbą 2 - jest 411; od 3 do 9 - 631; od 10 do 19 - 290; od 20 do 29 - 118; od 30 do 39 - 55; od 40 do 49 - 27; od 50 do 59 - 29; od 60 do 69 - 12; od 70 do 79 - 5; od 80 do 89 - 3; od 90 do 99 - 4; powyżej 100 - 3.

Badania nad regionalnymi odmianami polszczyzny zaowocowały opisami monograficznymi dialektów i gwar, w których zwykle uwzględnia się też fleksję. Najczęściej badacze skupiają się na odmienności fleksji opisywanej gwary w stosunku do języka ogólnego, znacznie rzadziej powstają studia całościowe.

Dla polszczyzny kresowej XVI w. można tu jedynie wskazać kompendia Zofii Kurzowej na temat polszczyzny Lwowa i kresów południowowschodnich (Kurkowa, 1985) oraz Wileńszczyzny i kresów północnowschodnich (Kurkowa, 1993), a także pracę Haliny Wiśniewskiej (2001) obejmującą opis języka na ziemiach ruskich i ziemi lubelskiej w wieku XVI. Jeśli zaś chodzi o twórczość XVI-wiecznych kresowych pisarzy to na temat ich języka ukazało się dotychczas niewiele opracowań – w dodatku nie najnowszych, nie zostały one jednak wyszczególnione w artykule Książek-Bryłowej, np. prace Stefana Hrabca (1949), Marii Bargieł (1969), Haliny Wiśniewskiej (1989), Marii Lizisowej (2000) czy artykuł Alicji Pihan-Kijasowej (2009) na temat akt cechów wileńskich (XV–XVIII w.). Ostatnią pracą z tego zakresu jest wydanie źródła filologicznego, tj. *Tefsiru Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego* (2022).

Dokonany przegląd, mimo starań – zapewne wybiórczy i niekompletny, literatury dotyczącej opisu XVI-wiecznej fleksji uwidoczniał brak całościowego opracowania tego poziomu języka. Choć wielu językoznawców wypełnia lukę cząstkowymi badaniami fleksji imiennej, a w zakresie fleksji werbalnej syntetyzujące zestawienie form sporządziła Krystyna Wilczewska (b.d.), to wydaje się, że taki opis, w świetle przedstawionych faktów historyczno-społeczno-kulturowych, byłby przydatny. Dokonane już analizy i ważkie wnioski, wzbogacone badaniem materiału zgromadzonego w SPXVI mogą stać się podstawą szczegółowego omówienia konkretnych kategorii, prowadzącego do uchwycenia istotnych przemian dokonujących się w okresie normalizacji polszczyzny. Opis fleksji wzbogacony o charakterystykę innych poziomów języka uzupełniłby obraz stulecia, tak ważnego nie tylko dla rozwoju polskiej państwowości, ale i języka narodowego.

Słowniki

SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku* (b.d.). Pobrano 12 lutego 2024 z: <http://spxvi.edu.pl/wersja-cyfrowa/>

Literatura

- Bajerowa, I. (1964). *Kształtowanie się systemu polskiego języka literackiego w XVIII wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Bajerowa, I. (1965). Próba sformułowania kilku praw ewolucji języka (na materiale historii polskiego języka literackiego). *Biuletyn PTJ*, 23, 125–142.
- Bajerowa, I. (1968). Rola związku formy z funkcją w ewolucji polskiego języka literackiego. *Biuletyn PTJ*, 26, 101–119.
- Bajerowa, I. (1969a). Schemat i częściowa formalizacja opisu procesów historycznojęzykowych. *Prace Językoznawcze Uniwersytetu Śląskiego*, 1, 7–21.
- Bajerowa, I. (1969b). Strukturalna interpretacja historii języka. *Język Polski*, 49, 81–103.

- Bajerowa, I. (2000a). *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja* (t. 1–3). (1986–2000). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Bajerowa, I. (2000b). Tendencja do normalizacji jako główny czynnik rozwojowy polskiego języka ogólnego. W: K. Rymut, W. R. Rzepka (red.), *Rozwój polskiego systemu językowego* (s. 9–14). Instytut Języka Polskiego PAN.
- Bajerowa, I. (2003). *Zarys historii języka polskiego 1939–2000*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bargieł, M. (1969). *Cechy dialektyczne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Baza leksykalna średniowiecznej polszczyzny (do 1500 roku). *Fleksja* (b.d.). Pobrano 15 lutego 2024 z: <https://ijp.pan.pl/nauka-i-badania/projekty/projekty-realizowane-pl/baza-leksykalna-sredniowiecznej-polszczyzny-do-1500-roku-fleksja/>
- Bieńkowska, D. (1993). O kształtowaniu się języka tekstów ewangelicznych w przekładzie Jakuba Wujka. (Różnice między *Postyllą* a Nowym Testamentem). *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 38, 5–14.
- Bieńkowska, D., Umińska-Tytoń, E. (1994). Polszczyzna Biblii gdańskiej na tle XVI-wiecznych przekładów biblijnych. W: K. Handtke (red.), *Polszczyzna regionalna Pomorza. Zbiór studiów* (t. 6, s. 7–15). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Borecki, M. (1974). *Kształtowanie się normy językowej w drukach polskich XVI wieku (na przykładzie oboczności pirwszy/pierwszy)*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Burzywoda, U., Ostaszewska, U., Rejter, A., Siuciak, M. (2002). *Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia*. Wydawnictwo „Śląsk”.
- Buttler, D., Kurkowska, H., Satkiewicz, H., (1971). *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Deskur, A. (2021). Jak badać ślady oralności pierwotnej i upiśmiennienia w tekstach staropolskich. W: J. Kulwicka-Kamińska, A. Moroz (red.), *Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich* (s. 33–46). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Friedel, T. (1996). Pieśni o śmierci w Toruńskim Kancjonale. W: K. Kallas (red.), *Polonistyka Toruńska Uniwersytetowi w 50 rocznicę utworzenia UMK, Językoznawstwo. Materiały konferencji naukowej 14–16 marca 1995* (s. 69–78). Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Gozdek, M. (2018). Fleksja rzeczownika w Książkach o wychowaniu dzieci Erazma Glicznera na tle XVI-wiecznych tendencji normalizacyjnych. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica* 52, 35–47. <https://doi.org/10.18778/0208-6077.52.03>
- Gozdek, M. (2020). Z metodologii badań nad fleksją XVI wieku – przypadek dwóch publikacji Erazma Glicznera (1558, 1579). W: A. Deskur, W. Stelmach, Z. Bryłka (red.), *Juvenalia historyczno-językowe* (t. 3, s. 63–78). Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Honowska, M. (1968). O mechanizmach pewnych procesów morfologicznych (z historii języków słowiańskich). *Biuletyn PTJ*, 26, 135–142.
- Honowska, M. (1975). *Problemy historii fleksji słowiańskiej na tle nowszych ujęć synchronicznych*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Honowska, M. (1979). O morfologii historycznie, ale przekrojowo. *Język Polski*, 49, 245–250.
- Hrabec, S. (1949). *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w.* Towarzystwo Naukowe.
- Jankowiak, L. (2005). *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza* (t. 1). Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Instytut Sławistyki PAN.
- Janowska, A. (2013). Wariantywność jako źródło supletywizmu czasowników. W: J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk (red.), *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi* (t. 1, s. 615–623). Wydawnictwo Rys.

- Kaczmarczyk, B. (2003). *Język polski w kancelarii królewskiej w pierwszej połowie XVI wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Kamper-Warejko, J. (2006). *Pieśni pasyjne i wielkanocne w kancjonale Piotra Artomiusza (Toruń 1601)*. Towarzystwo Naukowe.
- Kamper-Warejko, J. (2016). *Słownictwo botaniczne w polskim tłumaczeniu „Ksiąg o gospodarstwie” (1571) Piotra Krescencjusza na tle epoki*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kaszewski, M. (2016). *Kategoria pojęciowa nomina instrumenti w polszczyźnie XVI wieku*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.
- Kępińska, A. (2011). O potrzebie spojrzenia na ewolucję fleksji polskiej przez pryzmat funkcji końcówek. W: B. Dunaj, M. Rak (red.), *Badania historycznojęzykowe. Stan. Metodologia. Perspektywy* (s. 311–320). Księgarnia Akademicka.
- Kita, M. (2001). Koncepcja oralności W. J. Onga a poglądy polskich badaczy języka mówionego. W: E. Jędrzejko (red.), *W kręgu języka polskiego. Śląsko-poznańskie kolokwia lingwistyczne* (s. 116–130). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Klemensiewicz, Z. (1961). *Historia języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kleszczowa, K. (2019). Pięćdziesiąt lat minęło. O polskim dopełniaczu liczby pojedynczej raz jeszcze. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*, 14, 79–85. <https://doi.org/10.24917/20831765.14.7>
- Kobylińska, J. (2000). Dualis w polszczyźnie regionalnej XVI–XVII wieku. W: K. Rymut, W. R. Rzepka (red.), *Studia historycznojęzykowe* (t. 3: *Rozwój polskiego systemu językowego*, s. 101–112). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Krażyńska, Z., Mika, T., Słoboda, A. (2015). *Składnia średniowiecznej polszczyzny, część I: Konteksty – metody – tendencje*. Wydawnictwo Rys.
- Książek-Bryłtowa, W. (1994). *Wariantywność flekji w historii i gwarach języka polskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Książek-Bryłtowa, W. (2003). Fleksja w strukturze i ewolucji języka jako przedmiot badań językoznawczych. *Roczniki Humanistyczne*, 51(6), 31–51.
- Kulwicka-Kamińska, J. (2022). Oralność i retoryka świętych ksiąg. Na przykładzie tatarskiego tefsiru – pierwszego przekładu Koranu na język słowiański (polski). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, t. 29(49), nr 1, 83–96. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2022.29.1.6>
- Kulwicka-Kamińska, J., Łapisz, C. (red.). (2022). *Tefsir Tatarów Wielkiego Księstwa Litewskiego: XVI-wieczny przekład Koranu na język polski. Wydanie krytyczne zabytku polskiej kultury narodowej* (t. 1: *Komentarz filologiczno-historyczny*; t. 2: *Faksymile*; t. 3: *Transliteracja*). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. <https://doi.org/10.12775/978-83-231-4977-4>
- Kuryłowicz, B. (2004). Terminologia prawnicza w podlaskich dokumentach urzędowych z drugiej połowy XVI wieku. *Białostockie Archiwum Językowe*, 4, s. 99–131. <https://doi.org/10.15290/baj.2004.04.07>
- Kurzowa, Z. (1985). *Polshczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północnowschodnich XVI–XX wieku*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lehr-Spławiński, T. (1978). *Język polski. Pochodzenie, powstanie, rozwój*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lenartowicz-Zagrodna, A. (2015). *Księgi Jezusa, syna Syrachowego, Ecclesiasticus rzeczone, które wszystkich cnot naukę zamykają w sobie w przekładzie Piotra Poznańczyka. Studium języka zabytku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Lenartowicz-Zagrodna, A., Gozdek, M. (2021). *Trzy szesnastowieczne edycje Księgi Tobiasza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Leszczyński, Z. (2000). Relikty rzeczownikowej odmiany przymiotników w wyrażeniach przymi-
kowych na tle innych jej pozostałości. W: K. Rymut, W. R. Rzepka (red.), *Studia historyczno-
językowe* (t. 3: *Rozwój polskiego systemu językowego*, s. 77–84). Wydawnictwo Instytutu Języka
Polskiego PAN.
- Ligara, B. (2018). Badania bilingwizmu (i wielojęzyczności) wybitnych nosicieli języka w przestrzeni
języka polskiego. Nowa subdomena historii języka? W: Pastuch, M., Siuciak, M. przy współpr.
K. Wąsińskiej i W. Wilczek (red.), *Historia języka polskiego w XXI wieku. Stan i perspektywy*
(s. 97–108). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lisowski, T. (1991). Wariancja form językowych w „Żywocie Pana Jezusa Krysta” Baltazara Opeca
z 1522 roku (Edycja Hieronima Wietora). *Studia Polonistyczne*, 16/17, 53–70.
- Lisowski, T. (1996). Wariantowość fleksji femininów samogłoskowych w dwóch wydaniach „Żywo-
ta Pana Jezusa Krysta” z 1522 roku. W: M. Kucała, W. R. Rzepka (red.), *Studia historycznojęzykowe*
(t. 2: *Fleksja historyczna*, s. 155–163). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Lisowski, T. (1999a). Fleksyjne warianty bohemizujące wobec normy tekstu „Żywota Pana Jezusa Kry-
sta” z 1522 roku w redakcji Jana Sandeckiego. *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 5(1), 85–92.
- Lisowski, T. (1999b). *Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantowości i normalizacji fone-
tyki i fleksji*. Wydawnictwo WiS.
- Lisowski, T. (2002). Fleksyjne ślady normy rękopisów w dwu edycjach Żywota Pana Jezusa Krysta
z 1522 roku. W: M. Białokórska, L. Mariak (red.), *Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań
polszczyzny* (t. 8: *Materiały X Kolokwium Językoznawczego, Pobierowo, 18–20 września 2000 r.*,
s. 379–387). Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Lisowski, T. (2005). Tradycja i nowatorstwo – demorfologizacja rodzaju w C., N. i Ms. Im. rze-
czowników w trzech protestanckich edycjach Nowego Testamentu z 1563, 1606 i 1632 roku. W:
A. Pihan-Kijasowa, J. Migdał (red.), *Ad perpetuam rei memoriam. Profesorowi Wojciechowi Ry-
szardowi Rzepce z okazji 65 urodzin* (s. 249–263). Wydawnictwo Poznańskie Studia Polonistyczne.
- Lisowski, T. (2018). Intelktualizacja i jej pochodne: standaryzacja oraz grafizacja jako czynniki
kształtujące polszczyznę literacką w początkach ery typograficznej. W: Pastuch, M., Siuciak, M.
przy współpr. K. Wąsińskiej i W. Wilczek (red.), *Historia języka polskiego w XXI wieku. Stan
i perspektywy* (s. 109–125). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lizisowa, M. (2000). *Język „Kodeksu Olszewskiego” (1550). Z recepcji staropolskiego języka prawno-
sądowego w Wielkim Księstwie Litewskim w szesnastym wieku*. Wydawnictwo Naukowe AP.
- Luto-Kamińska, A. (2010). *Polska wersja przekładowa „Ex P. Terentii comediis Latinissimae colloqu-
iorum formulae...” Mateusza z Kęt. Studium języka autora na tle polszczyzny XVI wieku*. Instytut
Badań Literackich PAN Wydawnictwo: Stowarzyszenie Pro Cultura Litteraria.
- Masłaj, D., Mika, T. (2020). Glosy jako integralny składnik średniowiecznego tekstu. W poszukiwa-
niu adekwatnych procedur badawczych. *LingVaria*, XV, 1(29), 121–133. <https://doi.org/10.12797/LV.15.2020.29.08>
- Menzel, T. (2000). Jeszcze o przymiotnikowo-rzeczownikowej końcówce *-ej*. W: K. Rymut,
W. R. Rzepka (red.), *Studia historycznojęzykowe* (t. 3: *Rozwój polskiego systemu językowego*,
s. 85–92). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Michalska, P. (2010). O możliwości zastosowania przekrojów synchronicznych w badaniach nad
zróznicowaniem regionalnym dawnej leksyki., *Kwartalnik Językoznawczy*, 1(1), 51–55.
- Migdał, J. (1999). *O języku Andrzeja Glabera z Kobylina. Studium normalizacji polszczyzny wczesno-
renesansowej*. Wydawnictwo WiS.
- Migdał, J., Rzepka, W. R. (2002). Wygasanie form dualnych rzeczowników w polszczyźnie XVI
i XVII wieku. W: W. Książek-Bryłowa, H. Duda (red.), *Język polski. Współczesność. Historia*
(s. 141–167). Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

- Mika, T. (2018). The Oldest Polish Texts: New Methods and New Research Issues in Polish Historical Linguistics. W: A. Kapetanović (red.), *The Oldest Linguistic Attestations and Texts in the Slavic Languages* (s. 224–225). Holzhausen Verlag GmbH.
- Motył, A. (2014). *Normalizacja fleksji werbalnej w zakresie kategorii czasu w dobie średniopolskiej*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Olma, M. (2002). Dopełniacz liczby pojedynczej rzeczowników męskich w XVI- i XVII-wiecznych tekstach małopolskiej literatury plebejskiej. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis*, 6, *Studia Linguistica*, 1, 259–288.
- Ong, W. (1982). *Orality and literacy: The technologizing of the word*. Methuen & Co. Ltd.
- Osiewicz, M. (2006). Wariantywność form fleksyjnych rzeczowników w listach polskich z lat 1525–1550 (rzeczowniki rodzaju męskiego). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 12(33), 101–128.
- Osiewicz, M. (2007a). Wariantywność form fleksyjnych rzeczowników w listach polskich z lat 1525–1550 (rzeczowniki rodzaju żeńskiego i rzeczowniki o odmianie mieszanej). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 14(34), 163–195.
- Osiewicz, M. (2007b). *Wariantywność leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku*. Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Osiewicz, M. (2009). Wariantywność form fleksyjnych rzeczowników w listach polskich z lat 1525–1550 (rzeczowniki rodzaju nijakiego; rzeczowniki typu podskarbi, podczaszy; *pluralia tantum*; pluralne nazwy geograficzne; formy liczby podwójnej). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 15(35), 223–259.
- Osiewicz, M. (2019). Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna (Kraków 1549, Helena Unglerowa). *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 26(46), 2, 175–194. <https://doi.org/10.14746/pspsj.2019.26.2.13>
- Osiewicz, M. (2021). Formy dopełniacza i celownika liczby pojedynczej rzeczowników rodzaju męskiego w „Sprawie chędogiej o męce Pana Chrystusowej” i „Ewangelii Nikodema” (Kodeks Wawrzyńca z Łaska, 1544). Przyczynek do chronologizacji. *Język Polski*, CI, 3, 89–99. <http://dx.doi.org/10.31286/JP.101.3.7>
- Paluszak-Bronka, A. (2003). *Język kazań księdza Piotra Skargi. Grafia i ortografia, fonetyka i fleksja, składnia*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.
- Pepłowski, F. (1970). *O zasobie leksykalnym „Słownika polszczyzny XVI wieku”*. W: M. Szymczak (red.), *W służbie nauce i szkole. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Doktorowi Zenonowi Klemensiewiczowi*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Pepłowski, F. (1974). *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo PAN.
- Pihan-Kijasowa, A. (2009). Akty cechów wileńskich z lat 1495–1759. Komentarz językowy. W: M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *W kręgu języka. Materiały konferencji „Słotowórstwo – słownictwo – polszczyzna kresowa” poświęconej pamięci profesor Zofii Kurzowej, Kraków, 16–17 maja 2008*. „Księgarnia Akademicka”.
- Pisarkowa, K. (1967). Uwagi o składni w „Słowniku polszczyzny XVI wieku”. *Język Polski*, 47, 213–232.
- Rospond, S. (1948). *Kultura językowa na Pomorzu Mazowieckim w XVI wieku*. Instytut Mazurski w Olsztynie.
- Rospond, S. (1971). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rzepka, W. R. (1975). *Dopełniacz w funkcji biernika męskich form osobowych w liczbie mnogiej w polszczyźnie XVII wieku*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.

- Rzepka, W. R. (1985). *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVII wieku*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Rzepka, W. R. (1986). Z dziejów form fleksyjnych rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVII wieku. *Celownik liczby pojedynczej rodzaju męskiego. Slavia Occidentalis*, 43, 135–158.
- Rzepka, W. R. (1987). Mianownik liczby mnogiej rzeczowników męskoosobowych w polszczyźnie literackiej XVI–XVII wieku. *Studia Polonistyczne*, 14–15, 215–232.
- Siuciak, M. (2008). *Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebnika w języku polskim*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Skubalanka, T. (1991). Kilka uwag o strukturze paradygmatu fleksyjnego. *Prace Językoznawcze*, t. 19: *Studia Polonistyczne*, 163–170.
- Skubalanka, T., Książek-Bryłtowa, W. (1992). *Wariantywność polskiej fleksji*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stąpor, I. (2008). *Kształtowanie się normy dotyczącej fleksji liczebników polskich od XVI do XIX wieku*. Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Stieber, Z. (1955). Udział poszczególnych dialektów w formowaniu polskiego języka literackiego. W: *Z dziejów powstawania języków narodowych i literackich. Materiały metodologicznej konferencji szkoleniowej Polskiej Akademii Nauk, Zakopane, marzec 1955* (s. 97–120). Warszawa.
- Szczaus, A. (2005). *Rzeczownikowe synonimy słowotwórcze w polszczyźnie XVI wieku*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Szesnastowieczne przekłady Ewangelii* (b.d.). Pobrano 20 marca 2024 z: <https://ewangelie.uw.edu.pl/>
- Urbańczyk, S. (1968). Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia. W: tegoż, *Szkice z dziejów języka polskiego* (s. 7–41). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Urbańczyk, S. (1979). Periodyzacja dziejów polskiego języka literackiego W: tegoż, *Prace z dziejów języka polskiego* (s. 50–62). Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Walczak, B. (1994). Geneza polskiego języka literackiego. *Teksty Drugie* 3, 35–47.
- Walczak, B. (1999). *Zarys dziejów języka polskiego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Wąsińska, K. (2020). Cyfrowe narzędzia w dydaktyce akademickiej. Badania diachroniczne polskiej fleksji z użyciem systemu Chronofleks. *Forum Lingwistyczne*, 7, 151–167. <https://doi.org/10.31261/FL.2020.07.12>
- Wilczewska, K. (1980). O czasowniku ‘mieć’ w XVI wieku i dziś. *Pamiętnik Literacki*, 71(4), 305–319.
- Wilczewska, K. (b.d.). *Czasowniki w Słowniku polszczyzny XVI w. Odmiana i słowotwórstwo*. Pobrano 12 marca 2024 z: <https://spwvi.edu.pl/dodatki/czasowniki-w-slowniku/>
- Winiarska-Górska, I. (b.d.). *Fleksja w szesnastowiecznych przekładach Ewangelii*. Pobrano 18 marca 2024 z: <https://ewangelie.uw.edu.pl/files/fleksja.pdf>
- Wiśniewska, H. (1989). Stan fleksji w pierwodrukach i listach Szymona Szymonowica (1558–1629). *Poradnik Językowy*, 1, 33–45.
- Wiśniewska, H. (2001). *Język polski na ziemiach ruskich i lubelskiej w Rzeczypospolitej szlacheckiej XVI–XVIII wieku*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zagórski, Z. (2000). Kilka uwag o homonimii deklinacyjnej w polszczyźnie XVI wieku. *Rzeczowniki męskie*. W: K. Rymut, W. R. Rzepka (red.), *Studia historycznojęzykowe* (t. 3: *Rozwój polskiego systemu językowego*, s. 93–100). Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Zajęc-Gardeła, Z. (2021). *Wariantywność i normalizacja polszczyzny literackiej XVI wieku na podstawie „Książ o wychowaniu i o ćwiczeniu każdego przełożonego, nie tylko panu ale i każdemu ku czytaniu barzo pożyteczne: teraz nowo z tacińskiego języka na polski przełożone” Reinharda Lorichiusa w tłumaczeniu Stanisława Koszuckiego. Fonetyka i fleksja* [niepublikowana rozprawa doktorska]. Uniwersytet Jagielloński.

- Zarębski, R. (2020). *Nazwy geograficzne w polskich przekładach Nowego Testamentu z XVI i XVII wieku. Analiza i słownik*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Zieniukowa, J. (1992). Główne procesy normalizacyjne we fleksji polskich rzeczowników od XVI do XIX wieku (w świetle badań z ostatniego 30-lecia). *Język Polski*, 72(2-3), 86-94.